

Mapa świata z jarmarcznej ulotki – czeska dziewiętnastowieczna twórczość kramarska w perspektywie etnolingwistycznej

Celem pracy jest możliwie całościowe przedstawienie zagadnienia czeskiej pieśni kramarskiej (czes. *kramářská píseň*), niepodejmowanego dotąd przez polską bohemistykę, i analiza językowego obrazu świata zawartego w tekstach tego rodzaju. Pieśni kramarskie zaliczane są w Czechach do tzw. literatury na poły ludowej (czes. *pololidová literatura*), ponieważ funkcjonowały na styku kultury klas wyższych i wiejskiego folkloru. Autorzy tekstów kramarskich czerpali inspirację ze zróżnicowanych źródeł, przetwarzając zarówno motywy tradycyjnej słowiańskiej twórczości ludowej, jak i nauki kontreformacyjnego katolicyzmu czy wątki związane z czeskim odrodzeniem narodowym. Zróżnicowany korpus tekstów, znajdujący się w zbiorach czeskich muzeów i bibliotek, łączy forma, w jakiej były one publikowane: niewielkie, tanie ulotki sprzedawane na jarmarkach i przez wędrownych kramarzy (czes. *kramářské tisky*).

Przeanalizowany w pracy materiał pochodzi ze zbiorów Muzeum Komeńskiego w Przerowie (*Muzeum Komenského v Přerově*), liczących niemal 3000 pojedynczych druków (przechowywanych oddzielnie, lub zszytych w formie niewielkich tomików, łącznie 2811 pozycji katalogowych). W pracy wykorzystanych zostało 459 druków, w większości wydanych w latach 1774 – 1866 (z kilkunastoma wyjątkami w postaci druków starszych i młodszych, wybranych ze względu na istotną dla pracy zawartość). Metodologia badawcza zastosowana w pracy czerpie z dorobku lingwistyki kognitywnej i antropologicznej, przede wszystkim etnolingwistyki, w jej rozumieniu używanym w kręgu państw słowiańskich (teoria Językowego Obrazu Świata). Podstawowym celem rozprawy jest zrekonstruowanie (w ujęciu emicznym) systemu, za pomocą którego autorzy i odbiorcy pieśni kramarskiej kategoryzowali świat, w tym opisanie praw i mechanizmów nim rządzących.

Rozprawa dzieli się na dwie zasadnicze części – pierwsza (rozdziały 2. i 3.) poświęcona jest twórczości kramarskiej jako wieloaspektowemu zjawisku w kulturze czeskiej XVIII i XIX wieku i oparta jest na dostępnej w Czechach i Polsce literaturze przedmiotu. Druga część (rozdziały 4. i 5.), poświęcona jest analizie materiału źródłowego w oparciu o przedstawione we wstępie (rozdział 1.) założenia teoretyczne. Część analityczna pracy prezentuje dwa kierunki, w których rozciągała się mapa świata opisywanego w pieśniach i drukach. Kierunek „poziomy” to porządek świata ludzkiego z różnymi kręgami swojskości

i obcości, zaś „pionowy” – porządek metafizyczny z obecnymi w nim siłami nadprzyrodzonymi. Taka struktura odpowiada mitologicznym koncepcjom trójwarstwowego kosmosu, podzielonego na położoną najwyżej sferę niebios, środkowy świat ludzi i negatywnie wartościowane piekielne podziemie.

Na potrzeby opisu świata ludzkiego wybrane zostały 4 punkty widzenia, oparte na czterech kryteriach obcości: religijnej, politycznej (państwowej), etnicznej i społecznej (klasowej). W ten sposób wyróżnione zostały punkty widzenia **katolika**, **poddanego austriackiego**, **Czecha/Morawianina** i **chłopa** (4.3.). W oparciu o nie opisane zostały obrazy **obcego religijnie** (4.5., cztery podstawowe typy: konwertyta, bluźnierca, prześladowca w rodzinie i tyran) oraz **obcego politycznie** (4.6., trzy podstawowe typy: najeźdźca, wróg wewnętrzny i wróg odległy, oraz dodatkowa 4 kategoria: neutralnie nacechowane obrazy innego). Uzupełnienie tej części 4 rozdziału stanowi szczegółowa lista 10 najczęstszych obcych narodów i grup etnicznych, zawierająca opis dotyczących ich stereotypów językowych (4.7.). Dalsza część pracy przedstawia elementy czeskiej i ogólnosłowiańskiej tożsamości obecne w tekstach, wraz ze wzmiankami dotyczącymi morawskiej tożsamości regionalnej (4.8.). Ostatni podrozdział poświęcony jest natomiast obrazom „obcego” opartym na statusie społecznym i majątności (4.9.) – relacjom między bogatymi a ubogimi, historiom miłosnym o zakazanych mezaliansach, motywom dotyczącym grup uprzywilejowanych w kontakcie ze światem nadprzyrodzonym (wdowom, sierotom i wędrownym żebrakom), wizjom władzy i władcy, w tym idei ludowego monarchizmu (ucieleśnianej przez cesarza Austrii, objętego stereotypem „dobrego władcy”). Tę część analizy zamyka przedstawienie kontrastu między ludźmi, niezależnie od reprezentowanej grupy podlegającymi śmierci, oraz mocom nadprzyrodzonym, którym poświęcony jest dalszy rozdział.

W ostatniej części analizy (rozdział 5.) przedstawiona została pionowa struktura świata, której opis otwiera obraz Boga i Trójcy świętej (5.3.). W tym podrozdziale przedstawiony jest ponadto motyw kary boskiej, stanowiący podstawę dla „kramarskiej teodycei”: sposobów uzasadnienia niechcianych i tragicznych zdarzeń często opisywanych w drukach (klęsk żywiołowych, chorób, wojen itp.). Ponieważ kramarski obraz Boga przedstawia go jako istotę odległą, rzadko osobiście interweniującą w życie śmiertelników, kolejny podrozdział przedstawia pośredników między Bogiem a ludźmi: Maryję i świętych katolickich (5.4.). Są oni ukazywani na dwa główne sposoby – jako byty objawiające się, by przekazać ludziom pouczenia i zganić ich występki (bez fizycznej interakcji ze światem

materialnym), lub jako istoty czynnie interweniujące w ziemskie zdarzenia (ratujący pobożnych, zwłaszcza słabych i uciśnionych, lub karzący ich prześladowców). Bóg, Maryja i święci tworzą większą kategorię aktywnych sił nadprzyrodzonych. Drugą grupę stanowią byty nadprzyrodzone o ograniczonej sprawczości, wypełniające wolę przedstawicieli pierwszej kategorii: przede wszystkim anioły i diabły, ale również duchy, siły przyrody i żywioły. Anioły (5.5.) przedstawiane są w tekstach jako istoty towarzyszące bardziej potężnym siłom (Chrystusowi, Maryi i świętym), lub jako obrońcy pobożnych, w ujęciu odpowiadającym koncepcji anioła stróża. Diabły (5.6.), choć groźne i potężne, zazwyczaj również ukazywane są jako wykonawcy boskiej woli, stający na straży porządku świata i zasłużenie karzący ludzi za ich przewinienia. Istotną częścią dotyczącego ich podrozdziału jest analiza koncepcji sprawczości słowa i konieczności zaproszenia demonów do ludzkiego świata. Ostatni podrozdział w tej części pracy poświęcony jest żywiołom i siłom natury (5.7.), służącym często jako narzędzie nadprzyrodzonej kary lub medium przekazujące znaki od Boga. W tekstach odnaleźć można obrazy nieba i ognia niebieskiego (komet, piorunów, ognistego deszczu), ziemi (idei raju ziemskiego, pochłaniania grzeszników przez ziemię i trzęsień ziemi) i podziemi (widzianych jako miejsce cudów pomiędzy światem ludzkim a nadprzyrodzonym). W tej części pracy poruszony jest również motyw kontaktu ze zmarłymi i powrotów zza grobu.

Ostatni, szósty rozdział, zawiera końcowe uwagi dotyczące zarówno pieśni kramarskiej jako zjawiska społecznego, odpowiadającego na zróżnicowane potrzeby odbiorców (m.in. dostarczanie informacji, rozrywki i nauk etycznych), jak i głównych elementów składających się na propagowany w twórczości kramarskiej obraz świata. Są to przede wszystkim: nacisk na tożsamość religijną, znacznie ograniczona krytyka realiów społeczno-ekonomicznych i chęć zachowania *status quo*. Tekst rozprawy jest uzupełniony sześcioma tablicami z ilustracjami oraz listą cytowanych druków z Muzeum Komeńskiego wraz z pełną informacją bibliograficzną.

Warszawa, 28.02.2020

Marek Myśliwski